

Alliksaare venekeelne luule

Kolm etüüdi

MIHHAIL LOTMAN

Eesti Kirjandusmuuseumis Artur Alliksaare fondis (EKM EKLA, f 316, m 13:6; lehed on nummerdamata) on väike pakk tulekahjustustega tekste, päästetud Alliksaare kodu hävitanud põlengust. Nende seas on mõned puhtalt ümber kirjutatud venekeelsed luuletused Semjon Nadsoni, Aleksandr Bloki ja Sergei Jessenini sulest, mõnel autor märgitud, teistel mitte.

Autorite ja luuletuste valik ei ole juhuslik.¹ Semjon Nadson (1862–1887) oli XIX sajandi lõpu progressiivse noorsoo lemmik; tema luule väljendas igatsust vabaduse ja armastuse järele. Kaastunne rõhutute vastu ja lootus helgele tulevikule võisid resoneeruda vangistatud Alliksaare tunnetega. Nõukogude võimu kehtestamise järel Nadsoni teoseid ei avaldatud, esimene väljaanne ilmus sulaaajal, 1957. aastal, aga Alliksaar kirjutas tema luuletused ümber ilmselt varem. Jessenin ja Blok olid teist mastaapi poeedid. Eriti väärib märkimist Jessenini luuletus „Ma mõtlen tihti...”, osa pikemast teosest „Läkitus „evangelist” Demjanile”, mida enne perestroikat Venemaal ei avaldatud – lühendatud variandi esmatrükk ilmus Lätis, emigrantide lehes Segodnja (Jessenin 1926), kuid käsikirjaliselt levides sai see eri variantides tuntuks ka Nõukogude Liidus. Jessenini autorsus on tõenäoline, kuid mitte vaieldamatu.² Luuletuse ajendiks on „proletariaadi lauliku” Demjan Bednõi evangeeliumiparoodia.

Originaal koosneb 19 stroofist. Alliksaare variandis puudub pealkiri ja ära on toodud vaid neli esimest stroofi. Reaaluses tõlkes algab luuletus nii: „Ma tihti mõtlen, mille eest ta hukati? / Mille eest ta elu ohverdas?” Alliksaare tsiteeritud osa viimane stroof kõlab tõlkes: „Kas selle eest, et ennast jagades / tundis kaasa igale hädale / ning kõiki armastades ja piineldes õnnistas, / nii väikseid lapsi kui ka räpaseid prostituute?” Pikema variandi lõpus pöördub vaene talupoeg Jeesuse poole, aga kommunismi kohta ütleb ropusti.

Enne Alliksaare venekeelsete luuletuste juurde asumist paar sõna tema vene keele oskuse kohta. Pidevas rahahädas Alliksaarel õnnestus saada leping Jessenini valikogu koostamiseks, millest suure osa moodustasid tema enda tõlked. Meilt käis ta

¹ 27. I 1957 kirjutas Alliksaar Eino Lainvoole, et peale Puškini on „vene luuleparnassil” ta tähelepanu „enim kõitnud „tõeline luuletajahing” Sergei Jessenin, kelle loomeavaldustes võib leida lõpmata palju õnnestunud sünteesivormeleid inimhinge ja looduse elu vahel ja hõõguva sensuaalsuse kõrval vene küla- ja kõrtsiromantika lopsakat omapära”. Ja edasi: „Väga sümpaatne on ka niisugune autor nagu Aleksander Blok oma siira ja sentimentaalse armuromantika ja -lürismiga, samuti kui hingeelu paljuilmeliste avalduste peen vaatleja ja eritleja Nadson.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 43)

² Sarnaselt formuleeriti ka lehes: „Omistatakse hiljuti traagiliselt surnud Jesseninile”. OGPU levitas versiooni, et teksti autor oli hoopis Nikolai Gorbatsšov, kes võttis süü omaks. Siiski on põhjust arvata, et see oli infooperatsioon eesmärgiga vähendada teksti mõju, kuna Jessenin oli rahva seas ülipopulaarne.

laenamas Jessenini kogutud teoseid, pidades lühikesi vestlusi minu emaga.³ Vene keelt rääkis ta ladusalt, vaid kerge aktsendiga. Arhiivimaterjal näitab, et Alliksaare huvi vene keele vastu oli tõsine, kuid tema venekeelsetes luuletustes on mitu eestlasele tüüpilist viga. Ta eksis grammatilises soos, ent värsiehituse seisukohalt on eriti olulised vead prosoodias. Nii sisaldab Tamaarale saadetud luuletus (vt peatükki 1) võimatut vormi **произойти*; Galina Serebrjakovale pühendatud luuletuses (vt peatükki 2) on sõnas *путиной* arvestatud nelja asemel kolm silpi: vene keeles diftonge pole ja häälikuühend *au*, nagu ka *oi*, tähistab kahte silpi. Olen taolisi vigu täheldanud neil, kes on õppinud vene keelt laagris või sõjaväes: nad räägivad soravalt, kuid eksivad grammatikas ja prosoodias.

Alliksaar ise pidas oma vene keelt luuletamise jaoks piisavaks, plaanides isegi avaldada Moskvast üks-kaks „venekeelset allitereeruvat vabavärssi”.⁴ 1960. aastal kirjutas ta Rein Sepale: „Mul muuseas on praegu kavatsusel proovida maha saada ühe või kahe venekeelse allitereeriva vabavärsiga ja saata need otse keskajakirjandusse, kusjuures olen arvesse võtnud paratamatuid loomuerinevusi allitereerimise võimaluste vahel eesti ja vene keeles. Ka Kaalep arvas, et see üritus pole päris perspektiivitu.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 62–63) Lõigu kontekst on poleemika vabavärsi üle ENSV-s:⁵ „Vabavärss [---] on nüüd paari poeesia-*pithecantropuse* ja tõlgendustrogloodüüdi rämedate rünnakute tagajärjel muutunud ajutiselt peaaegu põlualuseks meie väikeses ja visalt vaimset virilust ületada püüdvas vabariigis.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 62) Teema juurde naasis ta järgmises kirjas Sepale: „Kavatsen eeloleval suvel [---] saata mõningad oma asjust venekeelseina Moskvasse, esialgu mitte otse mingi ajakirja toimetusse taotlusega neid avaldada, vaid pinda sondeerivalt Vladimir Solouhhovi [*sic*!] kuldsetesse kättesse. See on inimene, kellesse ametlikult esinevaist poetidest enim usun nii ta ande tugevuse kui ka kunstialase maitse ja aususe mõttes.” (Artur Alliksaar mälestustes 2007: 64)

Niisiis polnud tegu hetkemeeleolu, vaid kindla plaaniga. Ometi ei ole arhiivist õnnestunud leida märke venekeelsetest vabavärssidest. Alliteratsiooni kasutas Alliksaar aga rohkesti eestikeelsetes vabavärssides. Vladimir Solouhhin (mitte Solouhhov) oli eeskätt proosakirjanik, kuid kirjutas ka luulet, sealhulgas vabavärsis. 1958. aastal osales ta Boriss Pasternaki tagakiusamises.

³ Jessenini („huligaani” ja „kulakluse lauliku”) teoseid Stalini ajal ei avaldatud. Postuumselt ilmusid esimesed kogutud teosed 1961. aastal (Jessenin 1961), eestikeelne kogumik ilmus pärast koostaja surma (Jessenin 1966).

⁴ Siin on paslik meenutada, et ühel iseseisvalt vene keele omandanud eestlasel – Arvo Metsal – õnnestus jätta märkimisväärne jälg vene vabavärsi pärandisse; arvatavasti polnud nad Alliksaarega tuttavad. Vt Metsa kohta Kotjuh 2014.

⁵ Vt selle kohta pikemalt Merilai 2024.

1. Tamaarale saadetud luuletus, 9. aprill 1955 (EKM EKLA, f 316, m 4:3, l 46p)

Tegu on Alliksaare esimese teadaoleva katsega kirjutada venekeelne luuletus. Selleks ajaks oli ta juba mitmekümne emakeelse luuletuse autor, neist mõni jõudis ka trükki, esimesena arvatavasti Koidulale pühendatud „Kirjaneitsi mälestuseks” (Alliksaar 1943). Selles ei ole veel alliksaarelikku kõla ega sügavust, autor maadleb värsimõõdu ja keelega ning jääb mõnikord võitluses alla. Kuid Alliksaar arenes luuletajana kiiresti ja 1944. aastal avaldatud luuletused on luulekultuuri seisukohalt juba hoopis teisel tasemel.

Ma ei peatu eksimustel vene keele ja stiili vastu; neile vaatamata väärub luuletus tähelepanu kolmel põhjusel. Esiteks oli see Alliksaarele tähtis. Ta saatis selle kirjaga adressaadile, aga jättis ka endale koopia, mida hoidis hoolega. Teiseks on see avameelseim armastusluuletus Alliksaare teadaolevas pärandis. Tema eestikeelsed armastusluuletused võisid olla erootiliselt paljastavamad, kuid kirjutaja siseilma avamisel on need vaoshoitud. Kolmandaks, ehkki keel on võõras, esineb luuletuses mitu Alliksaare hilisemas loomingu olulist motiivi ja kujundit. Samuti on vajalik kaardistada, milliseid motiive leidub vaid selles teoses.

Tekstoloogiline märkus: teada on vähemalt neli selle luuletuse ära kirja.⁶ Esimene oli adressaadi käes⁷ ega ole praegu kättesaadav. Teine on Alliksaare enda tehtud ja asub kirjandusmuuseumis. Kolmanda tegi adressaat 1971. aastal Paul-Eerik Rummo jaoks, see asub samuti kirjandusmuuseumis (EKM EKLA, reg 2018/120). Veel on andmeid neljanda kohta, mida peale Alliksaare on näinud vähemalt kaks inimest: Eino Lainvoo ja Merike Kuningas, kellele Lainvoo saatis Alliksaare luuletusi. See koopia läks arvatavasti tulekahjus kaduma. Lauri Sommer (2022: 138–139) avaldas luuletuse nii originaalkeeles kui ka enda tõlkes.⁸ Merike Kuningas kirjutas Lainvoole (15. I 1956): „Eriti meeldis mulle luuletus „Лебединная песня одной любви”. See on kuidagi väga lihtne ja loomulik.” (EKM EKLA, f 316, m 15:22, l 1/1b–1/2) Kolmandas ära kirjas kuulus luuletuse juurde moto Rainer Maria Rilke: „Ach, der Erde, wer kennt die Verluste?” („Die Sonette an Orpheus”, 2. osa, II sonett). Järgneva käsitluse aluseks on koopia nr 2.

⁶ Olen sügavalt tänulik pühendunud Alliksaare arhiivi uurijale Karel Leetile, kes juhtis tähelepanu Tamaarale pühendatud luuletuse koopiatele.

⁷ Adressaadi isik on tuvastatud, see on Tamara Paevere (vt Sommer 2022: 134–141), kuid kuna Alliksaar nii luuletuse pealkirjas kui ka kirjas Eino Lainvoole kirjutas *Tamaara* ja kuna minu huvifookuses ei ole biograafia, vaid luule, siis jään selle kirjapildi juurde.

⁸ Sommeri raamat sisaldab väärtuslikku materjali Tartu mitteametliku kultuurielu kohta, milles on tähtis osa Alliksaarel. Teos ei ole akadeemiline kirjutis ja autor ei avalikusta luuleteksti allikat, aga lähtudes vene keeles esinenud vigadest, võib oletada, et allikaks oli koopia nr 3, millesse Sommer tegi parandusi. Näiteks ei kasutanud Alliksaar *ë*-tähte, mille Sommer on hoolikalt sisse toonud.

В воздухе преароматы
За порогой стоявшей весны
И в быстро растущих просторах
Все тоски и страсти тесны

Как мелькими кажутся звезды
Ведь от нас они далеко.
Как темным кажется море,
Если дно его глубоко.

Горит беспощадное пламя
Есть адская прелесть в ней.
О, горьче чем слезы мне помнить
Тогдашних весенних дней.

Такая душа человека –
Беспокойство, жажда, туман,
Полученные в искании счастья
Неизлечимых ран.

Могло произойти все иначе...
Признаюсь, что я виноват.
Не умеешь мелодию кончить,
Не надо и запевать.

Казалось тебе, видно, странным,
Что могла моя узкая грудь
Сохранять высочайших чувств
И что искренный был мой путь.

Не заслуживал дружбу, ни ласки,
Одинокий мечтатель я,
Напрасно торжественно звучит
Лебединная песня моя.

Бросать неправильно камнем
Того, что лежит на дне.
Грешникам ведь речь разрешают
Даже на страшном Суде.

Я чувствую, душит мой голос
Морозная, мрачная даль.
Хоть давно уж исчезли надежды,
Расстаться с тобою мне жаль.

Горит бесконечное пламя
Дух вечный неуставшей любви
У этого яркого света
Будто прошлый еще впереди.

В серьезности ночи заснут
Блески ничтожные дня.
Друг другу мы были так близки,
Но ты не узнала меня.

Может быть, что тебя сотворили
Чтобы боли любви мне учить
И души твоей нежное чудо
С жестокостью тайны свучить⁹

9го Апрель 1955.г.

Toome esmalt avastroofi tõlke: „Õhus [on] eelaroomid / seisva kevade läve taga / ja kiirelt kasvavates avarustes / kõik igatsused ja kired [on] kitsad.”

Siiski paar sõna keele kohta. „Eelaroomid” (*преароматы*) on Alliksaare julge neologism. Tehisaru tõi välja vead esimeses katräänis: **за порогой* (peab olema *за порогом*), *тоска* on *singularia tantum*, sellest ei saa moodustada mitmust. *Преароматы* aga nimetas ta peeneks neologismiks, pakkudes, et see pärineb vene sümbolistidelt: Blokilt, Brjussovilt või Vjatšeslav Ivanovilt. Eesti vaste *eelaroomid* ei ole samuti üldkasutatav, kuid julgeksin väita, et see kõlab alliksaarelikult (vrd nt *eel-naudingud*).

⁹ Koopias nr 3 ja Sommeri raamatus on viimane sõna *мучить* (rõhk viimasel silbil), mis on samuti vigane, kuid kõlab paremini. Alliksaare käega tehtud koopias (nr 2) on viimane sõna *свучить*. Ehkki sellist sõna vene keeles ei ole, on selle tähendus selge: Alliksaar moodustas selle sõnast *созвучие* 'kooskõla, harmoonia'. Variandiga *мучить* tekib peale keelelise sisuline ebakõla: „sind loodi selleks, et sinu hinge piinata.”

Värsimööduks on (paari veaga) vahelduva anakruusiga kolmikrõhkur, mis eesti luules on haruldane, kuid iseloomulik vene modernistlikule luulele, sealhulgas Blokile ja Jesseninile. Riimi- ja klausliskeem on heinelik: XaXa (riimuvad meesklauslid); klauslite alterneerimisel on üks viga. Isegi grammatikavigu ning keele- ja stiilikonarusi ignoreerides on tulemuseks üsna kohmakas, pigem autori mõtet varjav kui väljendav tekst.

Alliksaar ei ole vene poet ja selles talle olulises tekstis peaks meid keele ja stiili asemel huvitama üksnes sisu. Seetõttu pakun parafraseeriva, originaali sisule võimalikult lähedase tõlke, mis silub konarusi ja mõningal määral selgitab hämaraid kohti. Ma ei hakka siin oma valikuid õigustama (nt miks tõlkisin *торжественно* „uhkelt” ja mitte „pidulikult”). Olen kõrvaldanud värsipiirid, kuid säilitanud jaotuse stroofideks; analüüsi hõlbustamiseks olen need nummerdanud:

1. Õhus on läve taga seisva kevade eelaimatavad lõhnad, aga kiiresti kasvavates avarustes on igatsustel ja kirgedel kitsas.
2. Leegitseb halastamatu tuli. Selles on põrgulik võlu. Oh, pisaraist kibedam on nende möödunud kevadpäevade meenutus.
3. Kõik võinuks minna teisiti... Tunnistan, et olen süüdi. Kui sa ei suuda meloodiat lõpetada, ei tohiks ka laulmist alustada.
4. Ma ei väärinud sõprust ega hellust, üksildane unistaja olen. Asjata kõlab uhkelt minu luigelaul.
5. Tunnen, kuidas mu häält lämmatab külm, sünge kaugus. Kuigi lootus on kadunud ammu, on mul kahju sinust lahkuda.
6. Päeva tühised sädemed uinuvad öö tõsiduses. Me olime teineteisele nii lähedal, aga sa ei tundnud mind ära.
7. Kui väikesed tunduvad tähed, sest nad on meist kaugel. Kui tume tundub meri, kui selle põhi on sügav.
8. Selline on inimhing – ärevus, janu, udu. Need on õnneotsingul saadud paranematu haavad.
9. Sulle tundus ilmselt imelik, et minu ahas rind suutis säilitada kõrgeimad tunded ja et siiras oli mu tee.
10. Vale on visata kiviga selle pihta, kes lebab põhjas. Patustel on ju lubatud rääkida isegi viimisel kohtupäeval.
11. Lõputu leegina põleb väsimatu armastuse igavene vaim, nagu oleks sellel eredal valgusel minevik veel ees.
12. Võib-olla loodi sind selleks, et õpetada mulle armastuse valu ja su hinge hella imet kooskõlastada karmi saladusega.

Juba avastroofis esineb teema, mida Alliksaar hiljem edasi arendas – mingi füüsiliselt märgistatud piiri taga (siinses luuletuses lävepakk) avardub suur ruum, vrd sarnase motiiviga tsükli „Janud”: „Veel hetkeks üle rõdurinnatise / on õhtumaastik lahti nagu maal. / Veel kestab kaugust pilgu linguvise, / veel voogab avaruste suur koraal.” (Alliksaar 1997: 43)

Makrokosmosega kontrastis on mikrokosmos: eelaimatava kevade kasvav avarus ahistab sisemaailma, igatsustel ja kirgedel on kitsas. Teema areneb 5. stroofis. Siin pole enam eelaimatavat kevadet, vaid külm, sünge kaugus, mis ahistab tundeid ja lämmatab hääle. Kui 1. stroof jättis mulje, et piir välis- ja siseilma vahel on kergelt ületatav, tasub vaid astuda üle ukseläve, siis nüüd avarus lämmatab ja takistab isegi helide väljumist; side kallimaga on võimalik vaid unelmais. Luulelâkituses Tamaa-rale esinevad motiivid armastus – hüljatus – unistus eeleegilises tonaalsuses, *minu* ja *sinu* kujutletavas dialoogis. Needsamad motiivid sarnaselt vormistatud dialoogis esinevad ka luuletuses „Antidolorosum”, kuid seal on tonaalsus konstateeriv, peaaegu stoiline; *sina* ei tähista teksti adressaati, vaid sõnumi autorit: „Mis kalliks pidasid, läks jooksujalu, / kuid hüljatultki armastada said. / Sa katsumuste koledusi talud / niikaua, kui sus virgub unelmaid.” (Alliksaar 1997: 8)

Tamaarale saadetud luuletuse juhtmotiiv on kaotus: hea ja kaunis jäi minevikku, mälestus sellest on valus. Lâhitulevikus eelaimatav kevad toob esile kunagise kevade helge mälestuse. Tâhelepanu vâärrib ka aegruumi mudel. Minevik ja tulevik on kontrastis trôöstitu, lausa kohutava olevikuga, selle pôrguliku tule ja lâmmatava külmaga, kus pâeva tühised sâdemed kaovad ôô tõsiduses. Tâhed paistavad väikesed, nende tegelik suurus kaob kauguses, nii nagu merepôhja sùgavust varjab mustana nâiv vesi. Makrokosmosele vastandub taas mikrokosmos, kustunud pâeva sâdemetele armastuse leek, mis ei kustu ja loob meelette, et minevik vôi olla veel ees.

Alliksaare hilisemaski loomingus on tekste, kus minevik, olevik ja tulevik ilmnevad korraga, ent ajamudel on oluliselt muutunud. Luuletuses „Aeg” (Alliksaar 1997: 407) on reaalne vaid oleviku hetk: „Ei ole môtundund vôi tulevaid aegu. / On ainult nüüd ja on ainult praegu.” See hetk koondab endasse mineviku isegi siis, kui see on ununenud: „Aeg, mis on tekkinud, enam ei haju, / kui seda jäävust ka meeled ei taju.” Minevik ja tulevik on olevikus, kuid mitte sümmeetriliselt; nii mineviku kui ka oleviku môtte vôi selguda nimetamata jâanud tulevikus: „Ei ole môtetult elatud aegu. / Môtte ei pruugigi selguda praegu.” Sarnane mudel, kuid ümber pôôratult esineb tsükli „Janud” 5. luuletuses: „Nüüd lâbi unuvate ôhtute / kaob môtte nagu hilinenud regi. / Kôik ilu, mis sa jôid, ei hâvine, / ta magusust jääb küllalt janussegi.” (Alliksaar 1997: 45) Môtte kaob, kuid hetke sulnis mâlestus sâilib tuleviku igatsuses.

Kasutasin Alliksaare hilisemat eestikeelset loomingut nâitamaks, et tema varases ja vigases venekeelses luuletuses on juba olemas môtne küpses loomingus tâhtis kujund ja motiiv. Aga kehtib ka vastupidine: Tamaarale pühendatud luuletus annab hilisemale loomingule sùgavama perspektiivi. See ennastpaljastav luuletus aitab môtista hilisemat vaoshoitust. Alliksaare armastusluule ei ole enam eal nii avameelne, tekstid kaotavad jârjest situatiivsust, *sina* enam ei nimetata, paljudes luuletustes puuduvad vihjed loomise kohale ja ajale, vabavârsis luulesubjekt taganeb, kuni kaob sootuks. Keel, mis asub vâljaspool aegruumi, rââkigu enda eest ise.

Aastaid hiljem meenutas Alliksaar Tamaarat kirjas Eino Lainvoole: „[---] tegemist on vôrratu hingelise iluga [---]. Mul on temaga olnud elamusi nii peeni, ülevaid ja kauneid, et nad veel nüüdki kosutavad mu hinge jârelnaudingute jumaliku nektagiga.” (Môistlik 2023: 104)

2. Pühendatud Galina Serebrjannikovale (EKM EKLA, f 316, m 6:1, l 76p)

Originaaliskannabsee luuletuspealkirja „Посвящается Галине Серебрянниковой”. Erinevalt puhtas ära kirjas Tamaarale saadetud luuletusest on see mustand, kirjutatud kolletunud paberile kõva pliatsiga ning paiguti halvasti nähtav. Luuletus ei ole dateeritud, kuid oletatavasti on see loodud 1960-ndate algul, mitte enne 27. detsembrit 1961.

Luuletus on oluline kahel põhjusel. Esiteks, olgugi mustand, suhtus Alliksaar sellesse piisavalt tõsiselt, et anda see kellelegi redigeerimiseks (keda pidas arvata-vasti paremaks vene keele asjatundjaks, ehkki seegi asjatundja tegi vigu). Samuti on ilmne, et tegu pole esimese mustandiga: algkaträän on kirjutatud pea puhtalt, kuid mida edasi, seda enam on parandusi ja ebaselgeid kohti. Teiseks, samale inimesele on Alliksaar pühendanud „Väikese lüroessee, mida kirjutama ajendas Galina Serebrjakova elu” (Alliksaar 1997: 71–72). Ilmselt on eestikeelne luuletus venekeel-sest hilisem. Igatahes on Galina Serebrjakova nimi selles kohe õigesti kirjutatud. Vene variandis nimetas Alliksaar teda ekslikult Serebrjannikovaks, ehkki lehe vasakul üla-ääres on eesti keeles sama pliatsiga, kuid ilmselt hiljem põiki lisatud ja kaks korda alla joonitud „Galina Serebrjakova”. Põhiosa on Alliksaare käekirjaga, ent kohati on keegi teine tindiga parandusi ja täiendusi teinud. Kahjuks raskendavad need luge-mist, olles paiguti kirjutatud Alliksaare teksti peale, nii et pliatsikiri ei paista tindi alt välja. Võib vaid oletada, mis ajendas Alliksaart seda luuletust looma. Oli see lihtsalt soov katsetada venekeelset sonetti? Või plaanis ta saata luuletuse kellegi „kuldseisse kätte”, näiteks Serebrjakovale endale?

Alliksaare värsitehnika on arenenud. Ta on vahepeal loonud mitu märkimis-väärset emakeelset luuletust ja on tuttav sonetivormiga. Serebrjakovale pühendatu kujutab endast viisikjambis sonetti riimiskeemiga AbAb/AbAb/CCd/EEed, mille stroofikas ja värsimõõdus vigu ei ole, küll aga leidub neid grammatikas ja prosoodias:

Все гуще стало ночи дуновенье
да с потолка паутиной падал мрак.
Лет двадцать – для истории мгновенье,
Но человеку... Сердце ведь не мак.

Чтоб расцветало в каждый год кипенье¹⁰
полей просторных. Даже не барак
Уж чуть не лопнуло камней терпенье
но не повис надежды гордой флаг,

Но не устал в берлоге беззаконья
Но не погас в притоне беззаконья
свет героический души твоей.

¹⁰ *кипенье* on halvasti loetav, aga midagi muud ma välja lugeda ei oska.

KEEL JA KIRJANDUS 8-9/LXIX/2026

Был в подло¹¹ позолоченным тумане,
в [mitteloetav]¹² закаляющим страданье
Уловлен зов: „Товарищи, скорей!”

[Õõtuule puhangud muutusid üha tihedamaks / ja laest ämblikuvõrguna langes pimedus. / Aastaid kaksikümmend on ajaloole hetk, / Aga inimesele... Süda pole ju moon.

Et puhkeks öitsele igal aastal / avarate põldude keemine. Isegi mitte barakk / Kivide kannatus on peaaegu lõhkenud, / kuid ei vajunud longu uhke lootuse lipp,

Aga ei ole väsinud seadusetuse koopas. / Aga ei ole kustunud aknatus [!] urkas / sinu kangelasliku hinge valgus.

Oli alatult [?] kullatud udus, / [ihaldatud ??] kannatust karastavas / Tabatud kutse: „Seltsimehed, kiiremini!”]

„Aknatus” (*безоконье*) on huvitav neologism. Gabriel Superfini (vt märkust 14) oletusel võiks see tähistada nn *стакан*’i ehk (joogi)klaasi – kongi pindalaga 0,4–1 m², mida kasutati vangide transportimiseks vagunis või furgoonautos (nn *автомозак*’is), aga ka vanglates vangide karistamiseks. „Klaasis” sai ainult seista või kükitada, seal puudus ventilatsioon, polnud ka aknaid – siit aknatus.¹³

Nagu „Väikene lüroessee”, on sonett inspireeritud Galina Serebrjakova saatusest. Ilmselt sai Alliksaar sellest teada lehtedest (arhiivist nähtub, et ta luges hoolega Eesti, samuti keskajalehti), aga kindlasti oli tal muidki allikaid (vt allpool). Alliksaare luuletus esitab tihendatult olulisi asjaolusid Serebrjakova elust ja loomuomadustest, millel tuleb teose mõistmiseks peatuda.

Galina Serebrjakova (1905–1980)¹⁴

25. veebruaril 1956 pidas NLKP esimene sekretär Nikita Hruštšov XX partei-kongressi kinnisel istungil valitud delegaatidele kõne „Isikukultusest ja selle tagajärgedest”, andes ränga hinnangu Stalinile. Aastal 1954 ilmus Ilja Ehrenburgi raamat „Sula”, kuid alles Hruštšovi salastatud, aga kohe kuulsaks saanud kõne järel hakati ettevaatlikult rääkima Stalini repressioonidest. Üks rääkija oli Galina Serebrjakova,

¹¹ *подло* on halvasti loetav.

¹² Gabriel Superfin luges siit välja *желанных* ’soovitud, ihaldatud’, mina seda ei näe.

¹³ Euroopa Inimõiguste Kohus tunnistas vangide transportimise „klaasis” piinamiseks (Tomov and Others v. Russia 2019).

¹⁴ Avalikud andmed Serebrjakova elu kohta on lünklikud ja vastuolulised, arhiividokumendid ei ole mulle kättesaadavad. Etüüdi kirjutamisel kasutasin mitme Nõukogude karistusorgani eksperdi ja ajaloolase lahkete abi. Ennekoike tänan Gabriel Superfini (Bremen), kelle poole pöörusin esmajärjekorras. Tänu talle sain kasutada andmeid, mille tema palvel uurisid välja Vadim Birstein (1944–2023, New York), Aleksandr Daniel (Moskva) ja Igor Petrov (München). Olen neile sügavalt tänulik.

kes oli veetnud vanglates, laagrites ja sundasumisel 18 aastat. Tema kirglikud esinemised jäid täpselt Hruštšovi etteseatud raamidesse: ta kritiseerib Stalinit, tema isikukultust ja repressioone silmapaistvate revolutsionääride ja parteijuhtide vastu, kuid samas ülistab kommunismi, Leninit ja parteielu leninlikke norme.

Kord loomingulise intelligentsi aktiivi ees esinedes nõõpis Serebrjakova emotsionaalse puhangu lahti pluusi ja paljastas piinamistel vigastatud rinna. Üks inimene publikust minestas – see oli Dmitri Šostakovitš, kes oli nooruses Serebrjakovasse armunud.¹⁵ Serebrjakovast kirjutati ajalehtedes. Pravdas (27. XII 1961) ilmus artikkel „Kasvatada aktiivseid ja vankumatuid võitlejaid kommunismi eest!”, milles refereeriti pikalt tema sõnavõttu. Lühem kokkuvõte oli Eesti lehtedes, Sirbis ja Vasaras tsiteeriti samuti Serebrjakova kõnet. See algas nii: „Sügavat lugupidamist äratab iga nõukogude inimese südames mehisus, millega Nikita Sergejevitš koos ustavate leninlastega, partei Keskkomitee liikmetega asus võitlusse isikukultuse apologetide vastu” (Üleliiduline nõupidamine 1961).

Serebrjakova oli edukas ajakirjanik ja viljakas kirjanik – tema valikteosed ilmusid kuues köites. Ta kirjutas põhiliselt Marxi ja Engelsi eluloo teemalisi romaane, aga ka näiteks naistest Prantsuse revolutsiooni ajastul. Gulagi kogemust kajastas Serebrjakova omapärase saatusega romaanis „Keeristorm” („Смерч”). See meeldis partei- ja kirjandusfunktsionääridele ning seda kasutati koguni hilisemas kampaanias Aleksandr Solženitsõni vastu: Solženitsõn üldistab põhjendamata, aga Serebrjakova kajastab stalinismi õigesti kui leninliku parteielu normide rikkumist. Hruštšov olevat kiitnud: „Vaatomata läbielatud ebaõiglusele ei kaotanud seltsimees Serebrjakova usku parteisse.” Ometi ei avaldatud teost Nõukogude Liidus, aga kui see 1967. aastal trükiti poolakeelses tõlkes, esines Serebrjakova raevuka protestiga. Vene keeles ilmus see alles 1989. aastal, ja mitte Venemaal, vaid Kasahstanis.

Seniõeldu on omamoodi järelsõna Serebrjakova eluloole, milles oli värvikaid episoodide, kuid hiilgus lõppes sügisel 1936, kui pea korraga vahistati tema isa, vana revolutsionäär Jossif Bök-Bek, ja nii eelmine kui ka tollane abikaasa. Isa lasti maha varsti pärast vahistamist, esimene abikaasa Leonid Serebrjakov 1937. aastal, teine abikaasa Grigori Sokolnikov mõisteti kümneks aastaks vangi ilma kirjavahetusõigusega, 1939. aastal mõrvasid ta NKVD käsul teised vangid.

Kes siis oli Galina Serebrjakova, kes inspireeris Artur Alliksaart looma kahtlase väärtusega venekeelset ja suurepärast eestikeelset luuletust? Luuletused puudutavad nii Serebrjakova elu väliseid asjaolusid kui ka tema siseilma. Mida me neist teame? Serebrjakova elu ümbritsevad arvukad legendid, suure osa nendest produtseeris ta ise ja hiljem tema tütre: ajaloolane Zorja Serebrjakova ja Geliana Sokolnikova.

¹⁵ Episoodi meenutavad eri autorid, nt režissöör Mihhail Romm ja kirjanik Konstantin Simonov. Eesti lugejani on see jõudnud teisel kujul. Šostakovitši jutule tuginedes kirjeldab Julian Barnes (2019: 89) oma romaanis „Aja müra” seda nii: Serebrjakova näitas rinda privaatsest ja ootamatult Šostakovitšile, kes oli teost šokeeritud ja solvunud. Barnesi teos on ilukirjanduslik biograafia; faktoloogilises osas tugines ta Šostakovitši vestlustele Solomon Volkoviga (1979). Võimalik, et Šostakovitši mälu korrigeeris ideoloogia: nähes Serebrjakovat esinemas, meenus talle noor naine, kellest ta oli kunagi sisse võetud, kuid 1970-ndatel mälestusi dikteerides vihkas ta salaja Nõukogude võimu, samas kui Gulagis suure osa oma elust ja ilust kaotanud Serebrjakova jäi tülilingeliseks kommunistiks.

Segased lood on isegi tema nimega. Vladimiri vanglakaardil on kirjas: „Nimi: Sokolnikova-Bulgakova-Serebrjakova Galina Jossifovna”. Sokolnikov oli Galina teine abikaasa, kuid tema perenime naine ei võtnud, Bulgakov oli üks tema meestest pagenduse ajal (vt allpool). Väidetavalt oli Serebrjakova viis korda abielus, rohkesti andmeid on kahe esimese abielu kohta. Segadused nimega hakkasid kohe pärast sündi. Nii loeme vene Vikipeediast: „Galina Jossifovna Serebrjakova (snd Bök-Bek)”, samal lehel seisab aga igasuguse selgituseta: „Sünninimi: Galina Jossifovna Krassutskaja”. Segadust saab seletada nii: mõnes vene revolutsionääride peres anti lapsele konspiratsiooni mõttes mitte isa, vaid ema perenimi. Kuid kumb Galina perenimedest oli ametlik?

Juba lapsena oli Galina imetletud, ta oli ilus ja andekas. Revolutsionääridest vane-mad olid intelligendid (isa – arst, ema Bronislava Krassutskaja – muusik), kes püüdsid lapsele anda võimalikult hea hariduse. See polnud lihtne, eriti arvestades, et ajuti elati põranda all. Mõnda aega varjati end Šveitsis ja Prantsusmaal, kus Galina õppis ära prantsuse keele ja täiendas kultuuriteadmisi. Ema õpetas talle klaverimängu ja laulu.

Oktoobrirevolutsiooni järel naasti Venemaale ja osaleti kogu perega kodusõjas. 1919. aastal astus 14-aastane Galina Punaarmee (üldiselt nii noori ei võetud, kuid tema eest kostsid vanemad), samal aastal ka bolševike parteisse. Arvatavasti oli ta noorim tüdruk Punaarmee ridades ja noorim VKP(b) liige. Ehkki ta tundis relvi, ei võidelnud ta ilmselt rindel, vaid tegutses agitaatorina. Teda meenutati nahkmantlis, revolvriga tüdrukuna, kes pidas kirglikke kõnesid revolutsioonilistest ideaalidest.

Kodusõda ei olnud veel läbi, kui 15-aastane Galina astus 1920. aastal Moskva ülikooli arstiteaduskonda, mille lõpetas 1925. Samal ajal jätkas ta muusikaõpinguid; Moskva konservatooriumis oli tema õpetajaks endine keisrinna õuedaam, tuntud sopran Ksenia Dorliak.

Pärast revolutsiooni ja vana eliidi hävitamist tekkis kiiresti uus, poolpilkavalt punaseks aristokraatiaks hüütud eliit (nimetus *nomenklatuur* tuli hiljem). Galina, toona Bök-Bek, kuulus punase aristokraatia hulka, vähemalt nii suhtusid temasse kaasõpilased. Ta oli õpinguis edukas, ehkki mitte nii hiilgav, nagu on märgitud lähikondlaste andmeil põhinevates allikates.

Õpingute lõpetamise järel ei asunud Galina tööle arstina, vaid suundus aja-kirjandusse. Meditsiinilised, nii nagu ka muusikalised oskused tulid talle kasuks hiljem – laagrites ja asumistel. Galina karjäärihüppele andis tõuke abielu tähtsa parteilase Leonid Serebrjakoviga 1923. aastal. Paaril sündis tütar Zorja, kuid juba järgmisel aastal nad lahutasid. Tütar jäi isaga. Galina horisondile ilmus partei keskkomitee liige ja rahandusrahvakomissar Grigori Sokolnikov ning nad abiellusid järgmisel aastal.

Leonid Serebrjakov oli, nagu paljud juhtivad bolševikud, lihtsast perest ja väheharitud. Pärast revolutsiooni tahtis aga osa neist peenemat elu ja võttis naise haritlaste või artistide seast (vrd nt Vjatšeslav Molotov ja Polina Žemtšuzina, Fjodor Ras-kolnikov ja Larissa Reissner, Pavel Döbenko ja Aleksandra Kollontai). Mõni neist naistest pidas isegi salongi. Salong oli ka Galina Serebrjakoval, kes võlus külalisi nii ilu kui ka lauluhäälega. Grigori Sokolnikov oli võrreldes Serebrjakoviga hoopis kõrgemast klassist, laia silmaringiga ja valdas kuut keelt. Sokolnikovi õpingud Moskva

ülikoolis katkestas revolutsiooniline tegevus, kuid ta jätkas neid Sorbonne'is, mille lõpetas doktorikraadiga majanduses.

Venemaa 1920.–1930. aastate juhtivad parteilased esindavad kahte stereotüüpi: idealistid ja pragmatikud. Mõlemast võisid aja jooksul saada mõrtsukad, kuid see polnud kummagi loomuses; väga vähesed, nagu Nikolai Ježov või Béla Kun, olid sadistlike kalduvustega juba enne revolutsiooni. Serebrjakovas aga ühines fanaatiline idealist küünilise oportunistiga: kus ideoloogiast ei piisanud, kasutas ta oma side-meid ja mitte viimases järjekorras seksapiili.

Sokolnikovi abikaasana algas Galinal tõeline elu. Ta kuulus bolševistlikku eliiti, ja mitte üksnes tähtsa mehe naisena, veetleva kaunitari ja lauljana, kelle repertuaaris oli mitu kuulsat ooperiaariat, vaid ka eduka ajakirjanikuna. 1927. aastal käis ta Komso-molskaja Pravda ja Izvestija korrespondendina Hiinas, siis Genfis ja Pariisis. Aastatel 1930–1932 sai ta viibida Inglismaal, kus Sokolnikov oli suursaadik.

Londoni periood oli Serebrjakova elus hiilgavaim, sellega seondub mitu müüti. Mitmest allikast, k.a teatmeteostest võib lugeda, et ta lihvis lauluoskusi tunnustatud õpetaja Manlio Di Viroli juures, osales Londonis suurel raadiokontserdil (mõne allika järgi BBC omal), laulis Royal Albert Hallis ja Covent Gardenis, oli nii edukas, et tema laulmist kiideti Timesis ja Guardianis, ning Moskvasse naastes kutsuti teda Suure teatri truppi, aga ta loobus lauljakarjäärist, et saada kirjanikuks.

Kahjuks on enamik sellest vale või – ettevaatlikumalt – tõestatamatu. Need on Serebrjakova enda levitatud legendid, mida on kriitikavabalt korratud. Võimalik, et Serebrjakova võttis Di Viroli juures mõne tunni, kuid Di Viroli õpilaste nimekirjas tema nime ei leia. Samuti pole tema nime BBC kontsertide kavades. Mis puutub aga Timesi ja Guardiani artiklitesse, siis tõesti leiame neist „Mme Sokolnikovi” mainimisi, kuid mitte esinejana laval, vaid kultuuriürituste külastajana. On tõenäoline, et „Mme Sokolnikov” laulis saatkonnas korraldatud kontsertidel ja salongides. Puuduvad tõendid sellestki, et teda kutsuti Suure teatri truppi.

Nõukogude Liidu välispoliitika ja selle tööriistad olid Suurbritannias mitmekesised. NKVD välisosakond tegeles luure ja desinformatsiooniga. Erinevalt Mandri-Euroopast ei tegeletud sabotaaži ja mõrvadega (ehkki koguti andmeid võimalike sihtmärkide kohta). Rööbiti, kohalike vasakerakondade, klubide ja ametühingute kaudu tegutses Komintern, mille operatsioonid ei olnud suursaatkonna kontrolli all, kuid viimane pakkus agentidele tuge ja katust. Saatkond osales ise aktiivmeetmete läbiviimises, aga oluline osa oli pehmel jõul. Siin oli intellektuaalist suursaadik Sokolnikovil ja veetleval „Mme Sokolnikovil” teatud roll, millega viimane oma kirjatöodes liialdas.

1932. aastal kutsuti Sokolnikov tagasi Moskvasse. Seal jätkas Serebrjakova aktiivset elu: kirjutas ajaloolis-revolutsioonilisi artikleid, avaldas romaani „Marxi noorpõlv” („Юность Маркса”, 1934–1935), jätkas ajakirjanduslikku ja publitsistlikku tegevust. Inglismaal saadud kogemust kasutas ta propagandistlikus teoses „Vastasseis. Pilte inglise elust” („Очная ставка. Картины английской жизни”, 1933). Serebrjakova hakkas pidama salongi, kus käisid parteieliit, artistid, haritlased ja Nõukogude Liidu välismaasõbrad. Serebrjakova oli tuntud ja ihaldatud. Ta kuulus eliiti, tal oli võimekas mees, võimekad (väidetavad) armukesed ja palju austajaid.

See oli aeg, mil võimude korraldatud Holodomoris suri ainuüksi Ukrainas nälga neli miljonit inimest, veel ligi neli miljonit mujal NSVL-i aladel. Toidunappust sai tunda kogu riigis, aga see ei puudutanud eliiti. Toidupuudusega käsikäes käis terror, hävitati terveid elanikkonna kihte: aadlikke, vaimulikke, kasakaid. „Kulakluse kui klassi likvideerimise” käigus hukati kümneid tuhandeid talupoegi. Hukkamised olid jäämäe tipp, hoopis suuremad massid täitsid Gulagi. Serebrjakova salongis käis aga peen elu.

1936. aastal algas uus terrorilaine, mis seekord jõudis võimu kõrgemasse ešelon: parteisse, valitsusse, sõjaväkke. Paljude vahistatute ja hukatute hulgas olid Jossif Bök-Bek, Leonid Serebrjakov ja Grigori Sokolnikov. Standardne süüdistus oli trotskism, millele vajadusel lisati teisigi, näiteks süüdistati Sokolnikovi spioneerimises Inglismaa, Saksamaa ja Jaapani heaks, aga ka kaevude mürgitamises, epideemiate levitamises ja toiduainete rikkumises. Serebrjakova kohta on Vladimiri vangla kartoteegis kaks kaarti, rubriigis „Erimärgistus” seisab mõlemal „Троцкистка + М”, kus М tähistab tõenäoliselt menševikku, ent võib olla ka mõne muu rahvavaenlaste kategooria tähistus. Enamik süüdistusi olid fabritseeritud, kuid Serebrjakova lähedased olid tõepoolest trotskistid. Eriti andunud Trotski pooldaja oli Leonid Serebrjakov; 1920. aastatel oli ta avalik Stalini vastane. Serebrjakov teadis Trotski teenetest revolutsioonis ja kodusõjas, aga vaimustus temast ka inimesena.

Lähedaste vahistamine ja hukkamine tähistas Serebrjakova kannatuste algust, mis kestis 18 aastat (ta ise väitis, et 20, vrd Alliksaarel: „Aastaid kakskümmend on ajaloole hetk, kuid inimesele...”). Esmalt visati Serebrjakova välja parteist, siis kirjanike liidust. Tema seltskondlikud sidemed katkesid päevapealt. Teda viidi ülekuulamistele, mis sageli kestsid öö läbi. Pideva jälgimise tagajärjel ilmnesid tal paranoia sümptomid. Väidetavas hullusehoos püüdis ta tappa end ja tütar Zorjat. See ei õnnestunud, ta viidi hullumajja, mis ei päästnud teda vahistamisest. NKVD raportis seisis, et tegu oli „provokatiivse katsega vastutust vältida”, psühhiaatrid aga diagnoosisid reaktiivse psühhoosi. Hiljem viibis Serebrjakova veel kaks korda psühhiaatrilisel ravil, sedapuhku Gulagi struktuurides.

1937. aastal viidi ta üle Lubjanka sisevanglasse, seejärel Butõrkasse, kus ta paigutati kartserisse (kas siit tuleb „aknatus”?). Järgnes NKVD alluvuses asuva erinõukogu otsus küüditada ta viieks aastaks Kasahstani, kuid enne kohtuotsuse jõustumist paigutati ta vangla haiglasse, kust viidi tagasi vanglasse. Ülekuulamised, piinamised ja karistuskambrid mürdsid Serebrjakova, ta tegi juurdrlusega koostööd ja tema üles-tunnistusi kasutati muu hulgas Sokolnikovi vastu.

Ma ei hakka siin üksikasjalikult käsitlema kõiki peatusi Serebrjakova teekonnal läbi vanglate, pagenduste, lühiajaliste vabastamiste, millele järgnesid uued vahistamised, vangistused ja väljasaatmised. Andmed avaldatud biograafias ja isegi teatmeteostes on lünklikud, kohati vastuolulised või lihtsalt eksitavad. 14. allmärkuses nimetatud ajaloolased tegid suure töö, taastades kildhaaval kogu Serebrjakova Gulagi loo, mis ehk vääriks eraldi publitseerimist, aga kindlasti mitte minu nime all.

1937. aastal, pärast esimest vahistamist ja lühiajalisest vabastamist pagendati Serebrjakova Kasahstani Semipalatinskisse (praegu Semej). Samal ajal vahistati ja

saadeti samuti Semipalatinskisse ta ema; erandlik oli, et neist ei lahutatud Serebrjakova nooremat tütart Geliana Sokolnikovat.

Tavaliselt said pagendatud kaasa võtta mõne isikliku asja, vahel ei lubatud sedagi. Seevastu Serebrjakoval oli mälestuste kohaselt kaasas terve kaubavaguni täis asju, sealhulgas tiibklaver – Semipalatinskis esimene. See näis nii uskumatu, et mõni allikas nimetab seda tagasihoidlikult pianinoks. Siiski oli see sama kontsertklaver (Bechstein), mis oli Sokolnikovidel Moskvas. Veel oli väärispuidust mööblit, näiteks punasest puidust suur raamatukapp nii rohkete raamatutega, et Geliana Sokolnikova, kes pidi neilt tolmu pühkima, suhtus elu lõpuni raamatukogudesse tõrjuvalt. Olid ka maalid. Kui Geliana rängalt haigestus ja arstid keeldusid rahvavaenlase last ravimast, päästis ta elu tsaariaegne doktor, kellele maksti Vassili Tropinini maaliga. Pagendatute elutingimused olid napid: elati barakkides või hurtsikutes, mõni üüris kohalike toanurga või terve toa. Serebrjakova ostis maja, millest poole üüris välja.

Luksus on suhteline mõiste. Võrreldes Londoni ja Moskva elamistega olid Serebrjakova elutingimused kasinad, kuid võrreldes kõigi Semipalatinski elanikega elas ta demonstratiivses luksuses. Teda kadestati ja halvustati; isegi NKVD ohvitserid ei mõistnud, kuidas üks süüdimõistetud rahvavaenlane saab elada neist paremini. Serebrjakovale pandi pahaks sedagi, et kui teised virelevad masenduses, kostavad tema majast klaverimäng ja laul.

Võrdlemisi korrapärane elu Semipalatinskis oli aga lühike vaheetapp. 1939. aastal vahistati Serebrjakova jälle. Vanglas teda peksti ja piinati, nii et ta sattus peahaavaga haiglasse. Siis uus pagendus, seekord ilma isiklike asjadeta. Tuli alustada nullist. Ometi oli tähtsaim tal alati kaasas: esiteks kindel veendumus, et ta on teistest parem, õigem, targem ja ilusam, ning teiseks vankumatu usk kommunismi ideaalidesse. Ka raskeimais tingimustes püüdis ta eristuda ja käituda aristokraatlikult, nii nagu tema seda endale ette kujutas: erinevalt tõelistest aristokraatidest, kes käitusid Gula-gis rõhutatud demokraatlikkusega, väljendas Serebrjakova üleolekut kaasvangide suhtes. Kaasvangid ei sallinud teda, ent samas kadestasid: Serebrjakova ei pidanud näiteks taigas puid langetama, tagades endale laagris „puhta töö” pesuköögis, raamatukoguhoidjana, leivalõikajana, kultuuritöötajana (lauldes laagri üritustel) või medõena (tuli kasuks meditsiiniharidus). Poliitvangid seletasid seda sellega, et ta oli administratsiooni agent vangistatute hulgas, võimalik, et pakkus end selleks ise.

Aleksandr Solženitsõn süüdistas Serebrjakovat selgesõnaliselt koputamises. Varlam Šalamov, Lev Razgon jt koputamist otse ei maini, kuid teadsid, et Serebrjakova oli administratsiooniga mestis. Serebrjakova oli kaasvangide silmis *защваренная*.¹⁶ Ka Serebrjakova kiire naasmine partei eliiti, millega kaasnesid suured privileegid, olnuks võimatu oluliste teeneteta riigi julgeolekule ta vangla-aastatel.

Tõendid Serebrjakova koputamise kohta siiski puuduvad, süüdistused rajanevad kahtlustel ja kuulujuttudel. Solženitsõni halvustav suhtumine Serebrjakovasse on

¹⁶ Vangla- ja laagrižargoonis oli sõna *защваренный/защваренная* mitmetähenduslik, antud juhul tähendas see midagi paariataolist. Selline on toksiline, nt administratsiooni agent, kellega ei tohi kokku puutuda, muidu võid ise paariaks muutuda. Aga *защваренный* võis tähendada passiivset pederasti või homoseksuaalselt vägistatut, olles sel juhul umbkaudu sama mis *опущенный*.

mõistetav, aga vahel ta väänab fakte. „Gulagi arhipelaagis” väidab ta, et Serebrjakova sai laagris „puhta” töö meditsiiniõena vaid oma parteilase staatuse tõttu (Solženitsõn 2024: 274). Tegelikult oli Serebrjakova diplomeeritud arst.

1943. aastal sündis Serebrjakova kolmanda tütre, kelle väidetav isa Anissim Gibalo oli nagu Galinagi vang Sevdvinlagis (Arhangel'ski oblast). Lapsele pandi nimeks Tereza, perenimeks märgiti Serebrjakova ja isanimeks Ivanovna, mis tuli lapsele kasuks, kui Ivan Bulgakov ta lapsendas.

18. jaanuaril 1945 andis NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium välja seaduse rasedate ja koolieelses eas lapsi kasvatavate naiste vabastamiseks. Serebrjakova lasti küll laagrist välja, st saadeti asumisele, kuid seekord polnud tal kaasas väärtuslikku vara; lisaks oli väikelaps kaelas. Mida teha? Siin tasub tsiteerida Geliana Sokolnikovat:

Pärast sõda vabastati ema vanglast ja saadeti kohe uuesti asumisele – kuni XX partei-kongressini arreteeriti ja saadeti teda pidevalt asumisele. [---] Ema ütles: „Ma olen maailmakuulus kirjanik, aga mul on tütar, vallaslaps. Kes minu tütre lapsendab ja istutab kümme kartulit, saab minu meheks.” See juhtus Sõtkõvkaris, seal elas palju küüditatud mehi, ja ema oli uskumatult ilus! Lõpuks leidis selline Ivan Ivanovitš Bulgakov, kes ütles: „Mul pole perekonda ega lapsi. Ma lapsendan.” (Sokolnikova s. d.)

Varsti vahistati Serebrjakova jälle, seekord kurikuulsa § 58-10 alusel („Nõukogudevastane agitatsioon”). See oli toona poliitprotsesside standardsüüdistus, kuid Serebrjakova puhul oli selles mõnitav iroonia – kogu oma teadliku elu pühendas ta Nõukogude agitatsioonile.

Pärast NLKP XX kongressi Serebrjakova vabastati, rehabiliteeriti, taastati liikmelisus parteis ja kirjanike liidus. Kui teistel rehabiliteeritudel keelati elada Moskvast, Leningradist ja veel mitmes suurlinnas, siis Serebrjakova sai Moskvast kolmetoalise korteri ja isikliku Volga koos autojuhiga (märk nomenklatuuri kuulumisest). Ta tundis võimude soosingut ja astus samme positsiooni kindlustamiseks nii kirjaniku kui ka süütult kannatanud kommunistina.

Hruštšovi destaliniseerimise lainel ilmus 1956. aastal Vladimir Dudintsevi romaan „Mitte üksnes leivast” („Не хлебом единым”), mis tekitas poleemika. Romaan polnud riigivastane, peaaegu ei puudutanud laagri teemat, kuid oli väga mittenõukogulik. Dudintsev kirjeldas, kuidas aparatšikud algul takistavad andeka leiutaja tööd ja lõpuks hukutavad ta. Väljakutsuv oli juba piiblisitaat pealkirjas (Mt 4:4) ajal, mil Hruštšov alustas uut kirikuvastast kampaaniat. Oktoobris toimus Moskva Kirjanike Majas avalik debatt, mis oli samuti märkimisväärne, kuna viimased sel tasemel debatted toimusid 1920-ndatel. Dudintsevil oli palju pooldajaid, eriti noorsoo seas, kuid partei ja kirjanike liidu nomenklatuur andis võimsa vastulöögi, tajudes, et tegu on süsteemi ohustava nähtusega. Üks ägedamaid Dudintsevi ründajaid oli Serebrjakova, kes nägi teoses „revolutsiooniliste ideaalide jalge alla tallamist” ja kuulutas: „Olen valmis kohe minema tagasi vanglasse, laagrisse, et mitte näha, kuidas sülitatakse meie pühadustele.”

1963. aastal tekitas Solženitsõni „Üks päev Ivan Denisovitši elus” (e k 1963) Nõukogude ühiskonnas šoki ja lõhenemise. Kui ühed lootsid, et teose avaldamine annab

hoogu destaliniseerimisele ja tõde repressioonide kohta ei ole enam keelu all, nägid teised selles ohtu Nõukogude võimu alustele ja asusid vasturünnakule. Viimaste seas oli Serebrjakova. Hiljem takistas ta Jevgenija Ginzburgi romaani „Ränk teekond” (1967; e k 2023) avaldamist, rünnates seda nii ideoloogilisest kui ka kirjanduslikust seisukohast: tema – Serebrjakova – on kuulus kirjanik, aga Ginzburg on isehakanu, tema romaan ei ole muud kui õelutsev paskvill.

On õpetlik võrrelda Serebrjakova ja Ginzburgi saatust ja nende raamatuid. Mõlemad olid pärit intelligentsest juudi perekonnast, mõlemad olid Nõukogude võimu aktiivsed pooldajad ning astusid parteisse, mõlemad vahistati trotskistidena ja veetsid 18 aastat Gulagi eri asutustes, ka väga karmides, mõlemal valmis läbielatud romaan, ent suhtumised laagrikogemusse olid vastandlikud. Erinevalt Serebrjakovast oli Ginzburgile vangistus kainestav, ta veendus, et asi pole üksikjuhtumeis, vaid kogu süsteem on rajatud vägivallale ja valele.

Ginzburgi autobiograafiline „Ränk teekond” kujutab endast autori sõnul „tavalise kommunisti memuaare”: see on pikk ja aus lugu sellest, kuidas repressiivse masinavärgi tõttu sai veendunud kommunistist veendunud võimuvastane. Ta kirjeldab vangistatud naiste tausta: koos olid nii poliitilised kui ka nn olmekurjategijad (vn *бытовик*), viimaste hulgas palju maanaisi; enamik ei mõistnud, miks neilt vabadus võeti. Oli ka kaljukindlaid kommuniste ja komnoori, kes kuulutasid oma vahistamise koletuslikuks eksimuseks, kuid aja jooksul nende meeleolu muutus. Kui nad said aru, et ülekuulamistel pekstakse ja piinatakse valimatult kõiki – nii vanu bolševikke kui ka komnoori –, tabas neid õud ja nad mõistsid, et on sattunud süsteemi, mille eesmärk ei ole karistus, vaid hävitamine. Aga oli ka Galina Serebrjakova tüüpi vange, kes säilitasid pärast piinamisigi usu parteisse. Ginzburgil oli teine pelgupaik: luule. Ta luges kaasvangidele tundide kaupa peast Bloki, Pasternaki ja Dante teoseid ning see oli tema vastupanu režiimile. Kui inimeselt võetakse ära kõik, isegi ta nimi ja riided, jääb luule millekski, mida ei saa konfiskeerida. Ginzburg väitis, et luule tegi ta vabaks isegi siis, kui üksikkongis polnud kuulajaid.

Vaatamata Serebrjakova hävitavale hinnangule on „Ränk teekond” hästi kirjutatud, selles on sügavaid psühholoogilisi tähelepanekuid ja meeldejäävaid episooide. Üks selline on minategelase vestlus naisvalvuriga, kes, püüdes mõista, miks kommunist ja haritud naine istuma on pandud, küsis usalduslikult: „Kas sa astusid talupoegade eest välja? Kolhooside vastu?” Lihtsale naisele jääb võõraks jutt trotskismist ja muu nõukogude kasuistika, aga ta teab täpselt, et talupoegade kaitsmine on kuritegu. Ginzburgile oli see üks ilmutuslikest hetkedest, mis näitas, et tõelised tragöödiad on seotud kollektiviseerimisega ja süsteemi tõelised ohvrid on talupojad, mitte parteilased (Ginzburg 2023: 87–88).

Ka Serebrjakova „Keeristorm” on hästi kirjutatud teos (selle ideoloogia on teine asi) ja koos „Ränga teekonnaga” rikastavad need oluliselt Gulagi teemat vene kirjanikes, kus mehed domineerivad nii autorite kui ka tegelastena.

Need seigad Serebrjakova elu ja ilmavaate juures toovad esile tema hämara poole, kuid on ka tunnistusi, mis kajastavad päikselist poolt. Pärast rehabiliteerimist olevat ta aidanud lapsena küüditatud ja Gulagis hukkunud vanemate orbe. See võib näida imelik, kuna oma lastega võis ta olla kalk ja paranoiline. Järgnev lugu on aga

hästi dokumenteeritud. Semipalatinskis asumisel oli Serebrjakova harrastuskunsti-võistluse žüriis ja teda rabas ühe tüdruku lauluhääl. See oli konservitehase lihttöoline Bibigul Tulegenova. Muusikat polnud ta õppinud, tema haridus piirdus seitsme klassiga. Serebrjakova otsustas, et selline talent ei tohi raisku minna, ja kutsus tüdruku enda juurde õppima. Esimene tund algas sellega, et tüdrukule pakuti teed ja leiba – see pidusöök jäi talle aastateks meelde. Serebrjakova õpetas talle lisaks laulmisele ja muusikaloole õiget rühti, diktsiooni ja artikuleerimist, tema ema Bronislava Krasutsckaja klaverimängu. Ja nii iga päev, täiesti tasuta. Ühel päeval ütles Serebrjakova, et Bibigul on valmis konservatooriumi astumiseks. Neiu ei saanud aru: „Milleks mulle konservatoorium, ma ju niigi töotan konservitehases?” Teekond Semipalatinskist Almatõsse kestis mitu päeva. Serebrjakova andis talle kaasa kleidi, kingad ja toidumooni ning kattis söidukulud. Sisseastumisel imestati, et sügavast provintsist muusikalise hariduseta neiu valmistab ette keerulisi aariaid. Kui ta laulma hakkas, asendus imestus vaimustusega. See oli Bibigul Tulegenova elu esimene triumf, ja neid tuli tal veel rohkesti. Ta meenutab: „Nad õnnitlesid mind, kiitsid mind, aga mina mõtlesin Galina Jossifovnale. Ootasin pikisilmi koju Semipalatinskisse jõudmist. Ja mind piinas teadmine, et ma ei leia kunagi sõnu, et väljendada tänu, mis mind õpetaja vastu valdas.” Veel aastakümneid hiljem meenutas maailmakuulus „kasahhi ööbik”: „Kui poleks olnud Galina Jossifovnat, poleks olnud ka laulja Bibigul Tulegenovat”. (Dve 2024)

Pärast Serebrjakova vabanemist ja täielikku rehabiliteerimist tundus, et ta elu on nüüd hästi korraldatud. Kuid välise heaolu pinna all varitses tema alateadvuses õudus. Ta tundis, et stalinism, olgugi hukka mõistetud, pole välja juuritud ja repressioonid võivad iga hetk taas alata. Kõik ta truualamlikud sõnad ja teod olid ehk katsed kuristikku ära sõnuda. Aga hirm jäi. Kui 1967 ilmus tema loata poolakeelne „Keeristorm”, käskis ta tütreid: „Nüüd pakkige asjad. Meid küüditatakse jälle.” (Sokolnikova s. d.)

Luuletus

Mida teadis Alliksaar Serebrjakova ja tema saatuse kohta? Üllatavalt palju, kaasa arvatud seda, mille kohta avalikes allikates teavet polnud. Kust, võib vaid oletada. Gabriel Superfin pakkus, et Alliksaar kasutas kontakte endiste küüditatute seast. Arvan, et pigem sai ta sõnumeid Moskva ringkondadest, kus olevat ringelnud „Keeristormi” fragmente. Serebrjakova esinemiste stenogrammid olid küll salastatud, kuid neil oli tunnistajaid. Näiteks kuulsal esinemisel, kus ta näitas piinamistega sandistatud rinda, rääkis ta ka piinamisviisidest: märgade rätikutega või rullitud linadega pekstust, mis lõhkus siseorganeid, kehale jälgi jätmata.

Gulagist kirjutajad keskendusid tavaliselt laagrile, aga Alliksaare luuletuses käib jutt vanglast. „Keeristormi” esimeses osas kirjeldab Serebrjakova detailselt oma vanglakogemust Lubjankal ja Butõrkas. Alliksaare eluloo seisukohalt oleks oluline välja selgitada, kas ja kuidas võis „Keeristormi” tekst või selle osa jõuda temani. Luuletuse lahkamine võib selle kohta anda mõningad vihjed.

Luuletuse analüüsi raskendab selle algeline keel ja vigane süntaks. Täislaused ei mahu värsiritta, autor tahab luua kaunist mosaiiki, kuid iseenesest õiged killud ei

taha kokku sobida. Seetõttu jätame lauseehituse välja ja keskendume sõnumile. Allpool kokkupanud pusle on üksnes hüpotees, mis ei pretendeeri täielikule adekvaatsusele.

Teine mõõndus. Lähtun analüüsis tähenduslikkuse presumptsioonist: kõik sõnad on olulised, neid ei kasutata põhjuseks. See käib ka nende kohta, mis tunduvad juhusliku võõrkehana. Esmapilgul võib näida, et sõna *маκ* 'moon' kasutatakse pelgalt riimi pärast, aga on tõenäolisem, et silmas on peetud mooniseemet kui ruumi pisimat osakest (mooniseeme on mõõtühik nii rahvakultuuris kui ka meditsiinis ja isegi tehnikas) ning sellisena korreleerub see hetkega – aja pisima osakesega luuletuses.

Ajalugu ja inimene on vastandatud, neil on erinevad aja ja ruumi mõõdupuud. Mikro- ja makrokosmose vahetõke on mitme Alliksaare luuletuse teema. Serebrjakovale pühendatud sonetis on kontrast eriti terav: sise- ja välisilm vastanduvad ühtlasi vabaduse ja vangistuse ruumidena. Vangistuse ruumis on erinevaid suletuse astmeid: laager (barakk) on vähem suletud kui vangla, mida piiravad kivimüürid, vangla sees on kartser (aknatus ruum) omakorda lahutatud muust vanglaruumist ning lõpus viitab koobas maa-alusele eraldatusele.¹⁷ Järgmine on pimeduse ja valguse vastasseis. Vangistuse ruum on pime ja pimedus süveneb (langeb ämbliku võrguna laest) isegi aknatuses; ükski valguskiir ei pääse sisse, aga pimedus ei suuda kustutada kangelasliku hinge valgust. Peaaegu nagu piiblis: valgus paistab pimeduses ja pimedus ei ole seda võitnud.¹⁸ Piibellikud kujundid olid vene revolutsioonilises diskursuses sagedased. Valgust ja uhket lootust ei saa võita pimedus ja kivid, mille kannatus on murenemas.

Võiks arvata, et sisemine ruum on välisest täiesti isoleeritud, aga see pole nii. Väljast imbuvad sisse aina tugevamad öötuule puhangud, kuid seest tulevad impulsid pole nõrgemad. Vaid kangelaslik vastuseis vangistusele teeb võimalikuks avarate põldude iga-aastase pulbitseva öitsemise. Inimesele vastandub ajalugu. Ajalugu koosneb hetkedest, ehkki üks hetk võib kesta kakskümmend aastat, inimese aeg aga mitte. Hetk on Alliksaarel aja kvant, n-ö eneseküllane monaad (vrd luuletusega „Aeg”), üks hetk on teistele hetkedele läbimatu. Võib oletada, et analoogilise ruumi kvandi rollis on mooniseeme. Aga inimene, tema süda ei ole eneseküllane monaad, inimene ei võrdu tema füüsilise kehaga, ta on suuteline kas või üksnes hüüuna läbi seinte tungima. Ja lõpuks subjektsus. Vangistuse ruum on igasugusele subjektsusele vaenulik, kuid see ei suuda vaigistada kangelaslikku hinge, ning läbi kõigi seinte ja takistuste tulnud hüüe on tabav.

Soneti põgus analüüs lubab oletada, et biograafilised andmed luuletuses pärinevad kas Serebrjakova lähiringkonnast või „Keeristormi” esimesest osast. Serebrjakovat on kujutatud nii, nagu ta ise oleks soovinud – kangelaslikes toonides.

¹⁷ Maa-alust kartserit meenutab Jevgenija Ginzburg (2023: 169 jj).

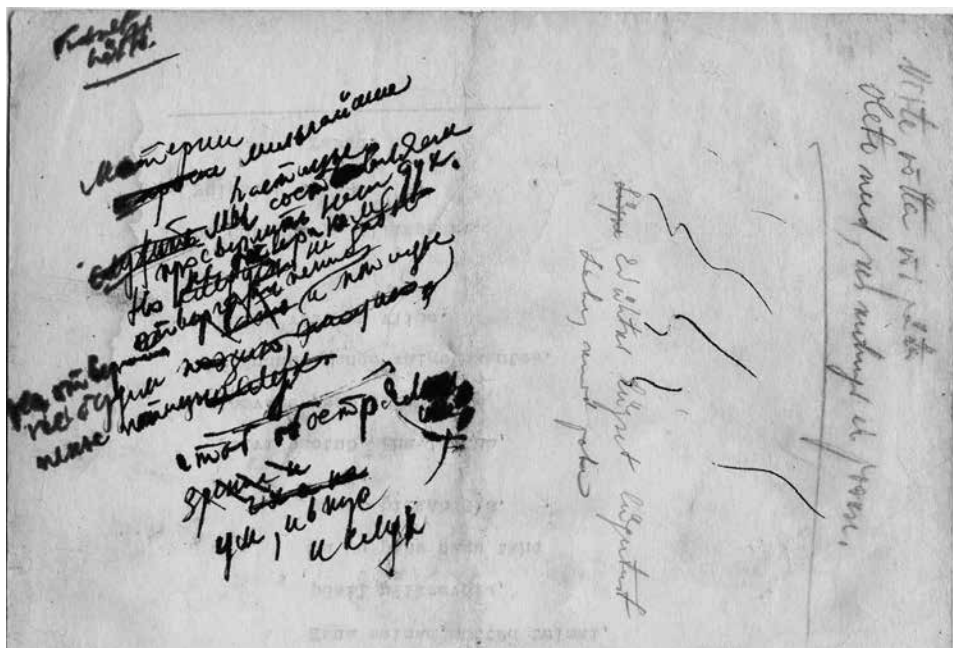
¹⁸ Eestikeelses evangeeliumis on nii: „Ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda omaks võtnud” (Joh 1:5). Originaali *οὐ κατέλαβεν* võib tõlkida 'ei mõistnud; ei võtnud omaks', aga ka 'ei võitnud'.

3. Elementaarosakesed (EKM EKLA, f 316, m 5:1, l 64p)

Esmapilgul võib tunduda, et tegu on kritseldusega, kus sõnad on kaootiliselt hunnikusse visatud, pealegi osa neist maha tõmmatud. Kirjutatud on see ilmselt hetkeimpulsi ajal, autoril polnud aega isegi lehte korralikult enda poole pöörata, ta kirjutas põiki. Toon ära selle, mis õnnestus välja lugeda.

материи мельчайшие частицы
мы составляем просверлить наш дух.
Но не отвергнем пения и птицы¹⁹
чтоб обострялись ум, и вкус и слух²⁰

[mateeria väikseimaid osakesi / me paneme kokku [, et ?] läbi puurida meie vaimu / kuid [me] ei tõrju laulmist ja lindu / et teravneksid mõistus, ja maitse ja kuulmine]

Pilt 2. „Mateeria väikseimaid osakesi...“.

¹⁹ Maha tõmmatud: *но отвергать не будем пенье птицы* ('kuid me ei hakka tõrjuma linnulaulu').

²⁰ Maha tõmmatud: *поэзию, эмоцию и слух* ('poeesiast, emotsioone ja kuulmist').

Tekst on kirjutatud pooleksmurtud lehe vasakule poolele. Võrreldes Serebrjakovale pühendatud luuletusega paistab kirjutatu küll kaootilisena, kuid seda on kergem lugeda, kuna sulepeaga kirjutatud tekstis on tähed selgemad; maha tõmmatud kohad on taastatavad.

On arusaadav, miks Tamaarale saadetud luuletus on venekeelne; miks on vene keeles Serebrjakovale pühendatud sonett, võib samuti aimata. Kuid miks tahtis Alliksaar selle lõpetamata teksti luua just vene keeles? Teine küsimus on teksti loomise aeg. Luuletus pole dateeritud, kuid kirjutamisaega aitab määrata sisu, mis annab vihje keele valiku kohta. Võib väita, et kõnealune tekst on loodud 1960-ndatel – mitte varem kui 1959. aasta sügisel ja mitte hiljem kui 1960. aastate teisel poolel. See oli aeg, mil pärast enam kui veerandsajandist pausi sai nõukogude intelligents vabalt osaleda avalikus diskussioonis, mis polnud otseselt seotud marksismi-leninismi aktuaalsete küsimustega ega ideoloogilise ja poliitilise võitlusega rahvusvahelise imperialismi vastu.

Füüsikud ja lüürikud

Sel lool on eellugu, isegi mitu. Stalini aja lõpus olid nii geneetika kui ka küberneetika põlu all, neid materdati ajakirjanduses ja teatmeteostes. „Filosoofilises sõnaraamatus” deklareeriti: „Küberneetika ei ole mitte ainult imperialistliku reaktsiooni ideoloogiline relv, vaid ka vahend tema agressiivsete sõjaliste plaanide elluviimiseks” (Kratkij 1954).

1951/1952. õppeaastal tutvus noor ohvitser Anatoli Kitov, toonane kaitseministeeriumi referent, erifondis Norbert Wieneri raamatuga küberneetikast (Wiener 1948) ning sai aru, et küberneetika pole mitte kahjulik, vaid lausa hädavajalik Nõukogude Liidule. Kitov kirjutas mahuka artikli küberneetikast ning lootis selle peagi avaldada. Selleks ajaks olid Kitovil seljataga õpingud suurtükiväeakadeemias, mille ta Stalini stipendiaadina 1950. aastal hiilgavalt lõpetas: kiituse ja kuldmedaliga, tema nimi jäädvustati kuldsete tähtedega akadeemia aula seinale. Rööbiti õpingutega akadeemias külastas ta Moskva ülikoolis juba tollal kuulsu matemaatiku Andrei Kolmogorovi loenguid. Sõjas oli ta kaks korda haavata saanud, ent lõpetanud kahe ordeni ning hulga medalitega. Kitovile ennustati suurt karjääri nii sõjaväes kui ka teaduses ja algul nõnda läkski: 1952. aastal kaitses ta kandidaadi-, siis doktori-väitekirja, sai professoriks ja insener-polkovnikuks.

Kitovi kireks sai küberneetika. Artikli avaldamine ei edenenu, kuid Kitov tutvustas seda mitmele matemaatikule ja programmeerijale, esines konverentsidel ning kogus mõttekaaslast. Julgestuseks võttis ta kaasautoriteks kaks tuntud matemaতিকust küberneetika entusiasti: Aleksei Ljapunovi ja Sergei Sobolevi. Esimeseks autoriks pandi Sobolev, ehkki tema põhitulemused olid seotud teiste valdkondadega. Kuid Sobolevil oli kõige rohkem aunimetusi: ta oli akadeemik, hiljuti saanud sotsialistliku töö kangelaseks ja järjekordse Lenini ordeni, oli kolmekordne Stalini preemia laureaat jne. Asja arutati kõrgeimal tasandil ning lõpuks andis NLKP keskkomitee ideoloogiaosakond avaldamiseks loa. 1955. aastal ilmus artikkel keskkomitee peamises ideoloogilises väljaandes Voprossõ filosofii (Sobolev jt 1955).

Jää oli murtud, kuid Kitovile oli sellest vähe. Tema eesmärk oli küberneetika juurutamine sõjanduses ja rahvamajanduses. 1959. aastal saatis ta Hruštšovile oma „Punase raamatu” nimelise projekti, kus tegi ettepaneku viia kogu majandus üle automatiseeritud juhtimisele, kasutades loodavat üleliidulist arvutivõrku. Kitovi arust olid tema ideed kooskõlas uute suundumustega NLKP poliitikas. Hruštšov oli 1957. aastal loosungina kuulutanud: „Jõuda järele ja mööduda Ameerikast!” Kitovi arvates võis NSVL küberneetika abil jõuda mitte Ameerikale järele, vaid sellest ette. Ühesõnaga: „Seltsimehed, kiiremini!”

Ning asjad hakkasidki arenema. Detsembris ja jaanuaris arutati Kitovi projekti marssal Rokossovski juhtimisel kaitseministeeriumi komisjonis. „Punane raamat” laideti maha. Edasi läks veel kiiremini. Juba veebruaris 1960 toimus parteikoosolek, kus Kitovi tegevus mõisteti hukka, ta heideti välja NLKP-st, vallandati ta enda loodud kaitseministeeriumi arvutuskeskusest, saadeti sõjaväest erru ja võeti ära profesori tiitel. Siiski ei olnud enam Stalini aeg, Kitov jäeti ellu ja isegi vabadusse. Edaspidi ei tegelenud ta enam globaalprobleemidega ja töötas põhiliselt meditsiiniküberneetika valdkonnas.

Kuidas kõik need sekeldused küberneetika ümber võivad olla seotud Alliksaare nelikväärsiga? Kultuuriloolised süžeed ei arene tihti otseteed, vaid teevad metonüümilisi jänesehaake. 2. septembril 1959 avaldas Ilja Ehrenburg Komsomolskaja Pravdas artikli tagasihoidliku pealkirjaga „Vastus ühele kirjale”. Ehrenburgile olevat kirjutanud Leningradi pedagoogilise instituudi tudeng Nina, kellele tegi muret tema insenerist sõbra Juri kultuurivaenulikkus. Juri meelest on Blok jabur ja kunst üldse on jama, kuna on saanud täppisteaduste ja teadusliku progressi ajastu. Ehrenburg vastas Ninale ootuspäraselt, et kultuur on tähtis ka teadlastele, nõukogude inimene peab olema harmooniliselt arenenud jne. Selline oli eellugu.

Lugu ise algas Ehrenburgi artikli arutelust Komsomolskaja Pravda veergudel. Teiste seas avaldati lühike sõnavõtt „Juri kaitseks”, mille autor oli insener-alampolkovnik I. Poletajev. Kirja eesmärk ei olnud niivõrd Juri kaitsmine, kuivõrd Ehrenburgi ja üldse humanitaaride ründamine: „Meie looming on mõistuse, mitte tunnete looming [---]. See on meie ajastu. See nõuab kogu inimest ja meil pole aega hüüatusteks: ah, Bach! ah, Blok! [---] Meeldib see meile või mitte, neist on saanud vaba aja veetmine, meelelahutus, mitte tegelik elu.” (Poletajev 1959: 2) Tekkis tuline vaidlus. Poletajev meenutas hiljem, et kahurväe uurimisinstituutis jäi töö päevadeks seisma, kõik arutasid tema kirja, kusjuures enamik oli selle vastu, tema hinnangul oli seis 4:6 tema kahjuks. Poletajevi artikkel vallandas ühiskonnas ägeda poleemika, ajalehtede postkastid olid tulvil kirglikke kirju, sealgi olid ülekaalus Ehrenburgi toetajad (Poletajev 1998).

I. Poletajevi nimi ütles laiale lugejaskonnale vähe, kuid matemaatikute ja programmeerijate seas oli Igor Poletajev vägagi lugupeetud. Ta oli esimese venekeelse küberneetikaalase monograafia autor (Poletajev 1958) ning koos Kitovi ja Ljapunoviga aktiivne küberneetika eest võitleja. Artiklis ei rääkinud ta aga küberneetikute, vaid kogu nõukogude tehnilise intelligentsi nimel. Alles hiljuti põlu alt pääsenud küberneetika astus täppisteaduste eest võitlusse ja oli selles eesliinil.

Eelnimetatud olid küberneetikud, kuid nõukogude inimeste silmis oli tehniline intelligents ennekoike tuumafüüsikud. Küberneetikast olid kuulnud vähesed, aga aatompomm, võitlus „nõukogude rahumeelse aatomi” eest, 1954. aastal käiku läinud Obninski tuumaelektrijaam – kõik see erutas. Aatomist sai ajastu sümbol: maalidelt, plakatitelt, seinamaalidelt vaatasid vastu õnnelikud noored kommunismiehitajad, hoides käes aatomi mudelit või sirutades selle poole oma käed.

13. oktoobril 1959 avaldas Literaturnaja gazeta Boriss Slutski luuletuse „Füüsikud ja lüürikud”. Slutskil oli intelligentsi seas märkimisväärne autoriteet, seda suurem oli üllatus, et Ehrenburgi vaidluses Poletajeviga asus ta kindlalt füüsikute poolele. Luuletuse lõpus kuulutab ta, et füüsikute triumf ja lüürikute lüüasaamine on endast-mõistetav ning on huvitav jälgida, kuidas kaob riimivaht ja võidutsevad logaritmid.

Poleemika ei olnud pelgalt intellektuaalne. Destaliniseerimine ei tekitanud kriisi mitte üksnes NLKP-s, vaid kogu nõukogude inimese maailmapildis, sh kultuuris. Tekkis tühimik, mis vajas täitmist. Sotsialistlikku realismi ei tühistatud, kuid see ei suutnud enam rahuldada ei eetilisi ega esteetilisi vajadusi. Tekkis vajadus uute teemade, uut tüüpi kangelaste ja romantika järele. Sõjateema kõrvale kerkis teadus oma spetsiifilise romantika ja heroismiga. Uueks kangelaseks oli saanud teadlane, loomulikult tuumafüüsik. Kultuslikuks sai Mihhail Rommi film „Ühe aasta üheksa päeva” (1961). Filmi tegelased ei olnud komissarid ega toimetanud partei ja valitsuse juhtimisel isaliku, kuid valvsa kontrolli all. Teadus oli romantika ja seiklus, tegelased riskisid eluga ja hukkusid teaduse nimel. Lisaks tähendas teadus askeesi, selle nimel on tõeline teadlane valmis loobuma kõigest – olmest, õnnest, isiklikust elust, elust enesest.

Kuid siin tekib väike vastuoksus. Filmis „Ühe aasta üheksa päeva” saavad eksperimentide käigus kaks tegelast, k.a peategelane surmava kiirgusdoosi. Filmi teaduslik konsultant oli füüsik Igor Tamm. Aastaid hiljem meenutas Tamme õpilane Andrei Sahharov, et algul talle film meeldis, aga hiljem sai ta aru, et läbiviidud eksperimendis poleks võimalik saada kiiritust. Asi on selles, et filmis ei käi jutt tuumafusioonist, vaid tuumasünteesist. Ehkki tuumasünteesi võimalustest teati juba enne Teist maailmasõda ja Tamm koos Sahharoviga esitasid 1950. aastal esimese termotuuma-reaktori (tokamaki) mudeli, jõudis see teema nõukogude avalikkusesse 1950-ndate lõpus. Tuumasünteesi teema oli oluline ka kommunismi ehitamise jaoks: 1980. aastaks pidi kommunism valmis saama ning lõpmatu ja pea tasuta energia sobis hästi sellesse unistusse.

Selles kontekstis pakub huvi Alliksaare nelikväärsis valesti kasutatud sõna *составляем* 'paneme kokku', mis ei osuta mitte tuumalõhustumisele, vaid tuumasünteesile. Alliksaare lõpetamata luuletuse taust ja vene keele valik viitab, et ta võis mõelda võimalusele osaleda poleemikas keskajakirjanduse veergutel.

Kaks teksti ühes tekstis

Tagasi Alliksaare luuletuse juurde. Kritiselduste taga peitub õieti kaks oluliselt erineva sisuga varianti. Muudatusi on tehtud katrääni teises pooles:

материи мельчайшие частицы
мы составляем просверлить наш дух.
Но отвергать не будем пенье птицы
поэзию, эмоцию и слух

[mateeria väiksemaid osakesi / me paneme kokku [, et ?] läbi puurida meie vaimu / kuid me ei hakka tõrjuma linnulaulu / poeesiat, emotsioone ja kuulmist]

on asendatud ridadega:

материи мельчайшие частицы
мы составляем просверлить наш дух.
Но не отвергнем пения и птицы
чтоб обострялись ум, и вкус и слух

[mateeria väiksemaid osakesi / me paneme kokku [, et ?] läbi puurida meie vaimu / kuid me ei tõrju laulmist ja lindu / et teravneksid mõistus ja maitse ja kuulmine]

Mis ajendas Alliksaart muudatusi tegema? Küsimus on eriti asjakohane, kuna algvariant on nii keeleliselt kui ka kõlaliselt parem. Ilmselt tuleb lahendust otsida tähenduse valdkonnast.

Kolmandas reas on linnulaul lahutatud lauluks ja linnuks. Neljandast reast on alles jäänud vaid kaks viimast sõna: „ja kuulmine”. Esimeses variandis jätkab neljas värss eelmises alustatud loetelu: me ei hülga seda, seda ja seda. Teises variandis moodustavad kaks viimast värssi põimlause, olulised on lisatud sõnad: *обострялись* 'teravneksid' ja *ум* 'mõistus'. „Teravnemine” resoneerib „puurimisega” teises reas, „mõistus” aga rikub esmapilgul teksti loogikat.

Esimene variant: mõistusele vastanduvad tunded, kuid mõlemad on olulised. Ühelt poolt mõistus ja füüsika, teiselt poolt emotsioonid ja ilu. Vene sõna *дых* on mitmetähenduslik ning näib, et esimeses ja teises variandis realiseeruvad selle tähenduse eri tahud. Esimeses variandis võiks *дых* tähendada enam-vähem sama mis vaim. Vaim vastandub kehale ja füüsilisele maailmale, kuid samas korreleerub sellega (vrd „terves kehas terve vaim”). Vastavalt ratsionalistlikule traditsioonile haarab vaim korraga mõtlemist ja teadvust.

Teises variandis on *дых* ja *ум* eristatud, *дых* ei ole enam mõistus. Kontekst kitsendab tähendust: siin tähendab *дых* umbes sama mis eesti *meel*, ning *meel* ja *mõistus* vastanduvad. Selles variandis arendab tuumafüüsika vaimu, samas kui linnulaul ei arenda üksnes meeli (maitse ja kuulmine), vaid ka mõistust. Seega on kahe variandi sõnumid erinevad. Esimene variant on enam-vähem kooskõlas Ehrenburgi suunaga

„füüsikute ja lüürikute” vaidluses: vajame mõistust ja teadust, aga ka emotsioone ja kunste. Hoopis huvitavam on teine variant, mis tundub esmapilgul ebaloogiline: füüsikat on vaja meelte läbipuurimiseks, seevastu lüürikat mõistuse teravdamiseks. Venekeelse poleemika taustal oleks see täiesti uus seisukoht: tuumafüüsika on vajalik emotsioonide süvendamiseks (*просверлить* 'läbi puurida'), samas kui esteetilised kogemused (Poletajevi kõnepruugis: „ah, Bach!”) arendavad lisaks tundlikkusele ka mõistust. Selline probleemiasetus oli tolleaegses nõukogude kontekstis täiesti ootamatu.

Kogu füüsikute ja lüürikute poleemika käis selle ümber, kas meie ajastul võib teaduse kõrval olla koht ka kunstil, kas mõistuse valitsemise ajal on kohta emotsioonidele või on need vaid segavad faktorid. Teaduse vajalikkust ei seadnud keegi kahtluse alla. Kui üldse kuskil arutleti teaduse vastutuse ja ohtlikkuse üle, siis mitte leheveergudel. Kui Alliksaar lõpetanuks oma luuletuse ja sel väga ebatõenäolisel juhul, kui see oleks venekeelses ajakirjanduses avaldatud, tõstnuks see kogu poleemika täiesti uuele tasandile: mitte „füüsika või lüürika”, isegi mitte „nii füüsika kui ka lüürika teineteisest eraldatult”, vaid mõlemad ja korraga.

Siin tasub taas pilti laiendada. Loodusteaduste eemaldumine humanitaaria ja kunsti vallast (just nii!) on üsna hiline ja mitte universaalne nähtus. Antiik-Kreekas moodustasid valdkonnad, mida praegu nimetame kunstideks, teadusteks, tehnikaks ja oskusteks, ühe semantilise kompleksi, mida tähistas sõna *τέχνη*. Haritud inimene oligi tihti see, keda nüüdisajal nimetatakse polühistoriks. Teadust, meditsiini, seadusandlust ja põllumajandust käsitlevad tekstid olid sageli värssides ja keegi ei pannud seda imeks. Värsis formuleeriti matemaatilisi ülesanded, nagu Archimedese „Problema bovinum” („Veiste probleem”). Alles XIX sajandi teisel poolel eraldusid loodusteadused kui päristeadused humanitaariast. Wilhelm Dilthey andis vaimu- ja loodusteaduste eristusele filosoofilise põhjenduse (1883); umbes samal ajal eraldusid ingliskeelses kultuuriruumis „päristeadused” humanitaariast. Nõukogude Liidus olid reaalteadused algusest peale humanitaariast eraldatud ja neile eelistatud, Lenini ja Krupskaja koolireform tähistas klassikalise hariduse lõppu.

Lääne kultuuriruumis ei olnud vastasseis reaalia ja humanitaaria vahel nii terav, kuid siiski tuntav. Üsna samal ajal, kui algas poleemika füüsikute ja lüürikute vahel, ilmus Charles Percy Snow’ „Kaks kultuuri ja teadusrevolutsioon” (1959, e k 2017). Erinevalt nõukogude autoritest pidas Snow tekkinud olukorda ohtlikuks ning kogu maailma sotsiaalset ja tehnoloogilist progressi takistavaks.

Teoretiseerimisest ja publitsistikast olulisem oli suurte teadlaste ja kunstnike elu ja looming. Jätame kõrvale renessansiaegsed titaanid, nagu Leonardo ja Albrecht Dürer, keda võiks pidada (loodus)teadlasteks sama õigustatult kui kunstnikeks. Peale polühistorite meenuvad väljapaistvad kvantfüüsikud Max Planck ja Werner Heisenberg. Kvantfüüsika rajaja Max Planck oli andekas muusik, mängis eri instrumente, samuti oli helilooja: lõi laule, isegi operette ja oopereid, mis kõik läksid Teise maailmasõja ajal koos Plancki arhiiviga kaduma. Ta armastas muusikat, musitseeris elu lõpuni iseendale ja teistele, nt ansambelis Einsteiniga. Heisenberg oli andekas pianist, kes esines kontsertidel ja kaalus tõsiselt kutselise muusiku karjääri. Elu lõpuni armastas ta musitseerida, väites, et see ergutab mõtlemist.

Eesti kontekstis tuleb kindlasti mainida Madis Kõivu – füüsikut, kirjanikku ja filosoofi. Ma ei tea, milline mõju on kirjandusel ja filosoofial tema füüsikaalasele loomingle, kuid elementaarosakeste füüsika on kindlasti mõjutanud nii tema proosat kui ka näidendeid, samuti kiindumust analüütilisse filosoofiasse: keele ja mõtlemise puhul tuleb samuti tuvastada nende algelemendid (vrd Kuusk 2015, 2023, 2025). Alliksaar oli Kõivuga tuttav, samuti – nagu kinnitas Arne Merilai – Boris Kaburiga, kirjaniku, leiutaja ja küberneetika entusiastiga ja Wieneri tõlkijaga.

Kunsti harrastamine teadustöö kõrvalt, nagu ka kunstnike tõsine teaduse harrastamine on nii levinud, et selle üle ei imesta keegi. Kuid on juhtumeid, mil teaduse ja kunstiga tegeleti rööbiti ning mõlemas saavutati märkimisväärsed tulemusi.

Kuulus helilooja Aleksandr Borodin oli samal ajal keemik ja meedik. Keemikuna oli ta professor ja akadeemik. Keemia oli ta elukutse ja kirg; oma elamisegi seadis ta labori kõrvale nii, et ta võis päevade kaupa majast mitte väljuda. Aga ka musitseerimist ei jätnud ta maha. Borodini sõber Dmitri Mendeleejev noomis: „Ärge raisake oma aega tühja-tähja peale.” Mendeleejev hindas kõrgelt Borodini keemikuna ja arvas, et muusika on talle takistuseks. Kui ilmus Borodini järjekordne muusikateos, nurisenud Mendeleejev: „Seeasemel, et asjaga tegeleda...”. Nurisesid ka muusikud. Nikolai Rimski-Korsakov oli šokeeritud, et kui nad Borodini juures partituuri arutasid, jooksis Borodin korduvalt laborisse katseid kontrollima. Rimski-Korsakovile, kes komponeerimise nimel loobus paljulubavast karjäärist mereväes, oli käsitamatu selline suhtumine muusikasse. Ise pidas Borodin end ennekõike keemikuks ja pühapäevaheliloojaks. Kuid ajalukku läks ta heliloojana, kes saavutas väljapaistvaid tulemusi muusika eri vormides.

Kirjeldatud olukorras on kõik iseloomulik: Borodini vastupandamatu pühendumus muusikale ja Mendeleejevi rahulolematuse sellega – ka Poletajevil olid kuulsad eelkäijad, kes olid veendunud, et kunst vaid segab teadlast: ah, Bach. Ehkki Borodin püüdis hoida keemia ja muusika lahus, on tema kaasaegsed, samuti ta heliloomingu hilisemad analüütikud täheldanud selles keemiku lähenemist. Toodi näiteks tema võimet tuletada terve sümfooniaosa ühestainsast algmotiivist: seda on võrreldud keemilise reaktsiooniga, kus algosakestest moodustuvad uued keerukad ühendid. Tuntud musikoloog Richard Taruskini väitel on muusikalist ainet Borodini teostes analüüsitud ja sünteesitud nii, nagu oleksid need keemilised reaktiivid tema laboris.

Teadlased on välja toonud kaks kunsti aspekti: esiteks pakub see ajule produktiivseimat puhkust, teiseks stimuleerib mõtlemist, kuna kunstiteostes leidub teadustööga sarnaseid mudeleid, mida aga esitatakse teisest vaatevinklist. Kunst võimaldab tegeleda probleemidega tasandil, kus sõnadest ja valemitest jääb väheks. Muusika (eriti on esile tõstetud Bachi) ja matemaatika jagavad struktuurset sarnasust, mis treenib aju seoseid looma. Einstein oli veendunud, et teadusel ja kunstil, nagu ka teaduslikul ja muusikalisel mõtlemisel on sama alus. Sellega resoneerub Alliksaare sõnum: kunst teravdab mõtlemist.²¹

²¹ Vrd Hofstadter 1979. Hariduselt matemaatikust ja füüsikust autorit tuntakse praegu eeskätt kognitiivse teadlasena ja on nimetatud ka polühistoriks. Raamat ei räägi kunsti ja teaduse vastastikmõjudest, vaid fundamentaalsetest sarnasustest struktuurides.

Lõpetuseks

Käsitlesime kolme Artur Alliksaare venekeelset teksti, mis on väga erinevad nii tekstoloogiliselt kui ka sisuliselt. Tamaarale saadetud luuletus on puhas ümberkirjutus ja arvatavasti pikaajalise loomeprotsessi tulemus. Galina Serebrjakovale pühendatud soneti tekst kujutab endast mustandit, kuid luuletus on lõpetatud, ehkki mitte viimistletud. Selles eksib Alliksaar keelereeglite, kuid mitte värsimõõdu vastu. „Mateeria väikseimad osakesed...” on säilinud kujul, mida on raske isegi mustandiks nimetada. See on kõige esialgsem visand, mille juurde autor enam tagasi ei pöördunud; värsimõõdult on see siiski veatu.

Sisu seisukohast on esimene luuletus väga intiimne, julgeksin väita, et intiimseim Alliksaare (seniavaldatud) pärandis. Siiski põikab autor ka selles luuletuses oma tunnete väljendamisel maailmavaatellisse, kohati isegi metafüüsilisse sfääri, mis seob selle algajaliku teksti tema hilisema loominguga. Galina Serebrja(nni)kovale pühendatud soneti teema on inimese sihikindlus ja kangelaslikkus: inimene on kivist tugevam. Kui esimese luuletuse kommunikatiivsed poolused on „sina ja mina”, siis teises on need „maailm ja sina”, kusjuures *sina* esineb eksplitsiitselt vaid esimeses tertsetis. Luuletus on sotsiaalne ja heroiline: üksikkangelane ei vastandu üksnes ühiskonnale, vaid maailma pimedusele. Kolmas luuletus on peaaegu subjektivaba, *meie* on retooriline ja esineb üldistavas tähenduses. Esimese luuletuse saatis Alliksaar Tamaarale, aga koopia hoidis hoolikalt endale. Teine luuletus jäi mustandiks, ilmselt ei jäänud autor sellega rahule; võimalik, ehkki tõestada seda ei saa, et esialgne plaan oli saata see Serebrjakovale. Kolmas luuletus on seotud poleemikaga venekeelses ajakirjanduses ja võib oletada, et Alliksaarel tekkis mõte selles osaleda. Kolm luuletust on kirja pandud eri aegadel ja asjaoludel ning kindlasti pole Alliksaar neid käsitlenud tsükli või muu kompleksina. Kui seda aga ikkagi teha, joonistub välja triaad: isiklik – sotsiaalne – maailmavaateline.

Artikli kirjutamist toetasid Tartu Ülikooli sildamisgrant PHVFIARENG22 ja baasfinantseerimisgrant PHVFI20931.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 316 – Artur Alliksaar
reg 2018/120

KIRJANDUS

Alliksaar, Artur 1943. Kirjaneitsi mälestuseks. – Postimees 24. XII, lk 6.

Alliksaar, Artur 1997. Päikesepillaja. Tartu: Ilmamaa.

Artur Alliksaar mälestustes. Koost Henn-Kaarel Hellat. Tartu: Ilmamaa, 2007.

Barnes, Julian 2019. Aja müra. (Moodne aeg.) Tlk Aet Varik. Tallinn: Varrak.

Dve 2024 = Две свечи. – Новости Семей – Semeyainasy 5. III.

<https://semeyainasy.media/2024/03/05/dve-svechi/>

- Ginzburg, Jevgenia 2023.** Ränk teekond. Stalini isikukultuse aja kroonikad. Tlk Valdek Kiiver. Tallinn: Varrak.
- Hofstadter, Douglas 1979.** Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid. New York: Basic Books, Inc.
- Jessenin (?) 1926** = „Послание евангелисту Демьяну”. – Сегодня (Рига), № 91а, 26. IV.
- Jessenin 1961** = С. А. Есенин, Собрание сочинений в 5 томах. Москва: Гослитиздат.
- Jessenin, Sergei 1966.** Loojumatu tund. Koost Artur Alliksaar. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kotjuh, Igor 2014.** Arvo Mets – eestlane, uuema vene vabavärsi rajaja. – Looming, nr 10, lk 1340–1343.
- Kratkij 1954** = Краткий философский словарь. 4-е издание. Москва: Политиздат.
- Kuusk, Piret 2015.** Madis Kõiv ja füüsika. – Looming, nr 12, lk 1752–1758.
- Kuusk, Piret 2023.** Leibniz, (kvant)füüsika ja Madis Kõiv. – Keel, vaim, tunnetus. Analüütilise filosoofia seminar 30+. Toim Bruno Mölder, Jaan Kangilaski. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 319–332.
- Kuusk, Piret 2025.** *Finis nihili* – vaade lähedalt. – Akadeemia, nr 7, lk 1250–1258.
- Merilai, Arne 2024.** Artur Alliksaare alliteratiivsed arhetüübid. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 528–545. <https://doi.org/10.54013/kk798a2>
- Mõistlik, Margit 2023.** On raske vaikida ja laulda mul. Raamat Artur Alliksaare elust. Uus, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Menu Meedia.
- Poletajev 1958** = И. А. Полетаев, Сигнал. О некоторых понятиях кибернетики. Москва: Советское радио.
- Poletajev 1959** = И. А. Полетаев, В защиту Юрия. – Комсомольская Правда 11. X.
- Poletajev 1998** = И. А. Полетаев, „Военная кибернетика”, или Фрагмент истории отечественной „лженауки”.
<http://vivovoco.ibmh.msk.su/VV/PAPERS/BIO/POLETAEV.HTM>
- Serebrjakova 1989** = Галина Иосифовна Серебрякова, Смерч. – Г. И. Серебрякова, Дело №.... Летопись горького времени: повести, рассказы, статьи, очерки и стихи. Алма-Ата: Жазушы, сс. 6–64. <https://vgulage.name/books/n/>
- Slutski 1959** = Б. И. Слуцкий, Физики и лирики. – Литературная газета, 13. X, с. 1.
- Snow, Charles Percy 2017.** Kaks kultuuri ja teadusrevolutsioon. – С. Р. Snow, Kaks kultuuri ja teadusrevolutsioon. Jerome Kagan. Kolm kultuuri. Loodusteadused, sotsiaalteadused ja humanitaarteadused 21. sajandil. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Mart Trummal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9–56.
- Sobolev jt 1955** = С. Л. Соболев, А. И. Китов, А. А. Ляпунов, Основные черты кибернетики. – Вопросы философии, № 4.
- Sokolnikova s.d** = Гелиана Сокольников, Воспоминания.
<http://chukovskyhouse.ru/izbrannoe/sokolnikova/>
- Solženitsõn, Aleksander 1963.** Üks päev Ivan Denisovitši elus. Tlk Lennart Meri, Enn Sarv. – Loomingu Raamatukogu, nr 11–12. Tallinn: Perioodika.
- Solženitsõn, Aleksandr 2024.** Gulagi arhipelaag. III–IV. Tlk Helmi Tillemann, Maiga Varik, Harald Rajamets. Tallinn: Postimehe Kirjastus OÜ.
- Sommer, Lauri 2022.** Toome tuled. Tallinn: Menu.
- Tomov and Others v. Russia.** Euroopa Inimõiguste Kohus 9. IV 2019.
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-192209%22%5D%7D>
- Volkov, Solomon 1979.** Testimony: The memoirs of Dmitri Shostakovich. Tlk Antonina W. Bouis. London–Boston: Faber&Faber.
- Wiener, Norbert 1948.** Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris: Hermann & Cie; Cambridge: MIT Press.

Üleliiduline nõupidamine 1961 = Üleliiduline nõupidamine ideoloogilise töö küsimustes. – Sirp ja Vasar 29. XII, lk 2.

Mihhail Lotman (s 1952), PhD, Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi semiootika külalisprofessor (Jakobi 2, 51003 Tartu); Tallinna Ülikooli emeriitprofessor, mihhail.lotman@gmail.com

Alliksaar's Russian-language poetry: Three études

Keywords: Artur Alliksaar, textology, Russian, love, Stalinism, "physicists and lyricists"

This article analyzes three Russian-language poems by Artur Alliksaar held in the archives of the Estonian Literary Museum (EKM EKLA, Fond 316; 5:1). The poems are examined both within the context of Alliksaar's oeuvre and against a broader cultural and social background. The poem dedicated to Galina Serebryakova is analyzed in the context of the Khrushchev Thaw, while the sketch on elementary particles is examined in relation to the debate on "physicists and lyricists". The reasons for the use of Russian in these texts are also explored.

Mihhail Lotman (b. 1952), PhD, University of Tartu, Institute of Philosophy and Semiotics, Visiting Professor of Semiotics (Jakobi 2, 51003 Tartu); Tallinn University, Professor Emeritus, mihhail.lotman@gmail.com